

Західньоканадський збірник / за ред. В. Полковського, М. Сороки. Едмонтон ; Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Т. 47. Ч. 7. С. 177–188.

3. Українська діаспора : літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упоряд. В. А. Просалової. Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. 480 с.
4. Павличенко Т. К. Дух нації. Видання українського національного об'єднання. Саскатун, Саскачеван, Канада, 1940. 48 с.
5. Марунчак М. Павличенко Тиміш / Біографічний довідник до історії українців Канади. Вінніпег : Накладом УВАН у Канаді, 1986. 735 с.

Наталія Кузьмінець, Олена Стадник

ПОДОЛЯНИ, ЯКІ ЗМІНИЛИ ХІД ІСТОРІЇ: ФЕОДОСІЙ ДОБРЖАНСЬКИЙ

Анотація. Стаття присвячена життю та науковій спадщині видатного українсько-американського біолога, генетика та еволюціоніста, подольнина Феодосія Григоровича Добржанського. Розкрито ключову роль вченого у формуванні синтетичної теорії еволюції – «Великого синтезу» та його інших наукових досягненням.

Ключові слова: Ф. Г. Добржанський, Поділля, генетика, біологія, еволюція.

Natalia Kuzminets, Olena Stadnik

PEOPLE OF PODOLYA WHO CHANGED THE COURSE OF HISTORY: FEODOSIY DOBRZHANSKY

Abstract. The article is devoted to the life and scientific legacy of the outstanding Ukrainian-American biologist, geneticist and evolutionist, a native of Podolia, Feodosii Hryhorovych Dobrzhansky. The key role of the scientist in the formation of the synthetic theory of evolution – the “Grand Synthesis” and his other scientific achievements are revealed.

Keywords: F. G. Dobrzhansky, Podillia, genetics, biology, evolution.

Подільський регіон завжди був щедрим на визначні постаті в історії, політиці, культурі, науці. Варто згадати І. Огієнка, Ю. Сіцінського, М. Леонтовича, М. Коцюбинського та інших уродженців регіону, які виокремили інтелектуальний потенціал нації, примножили культурні, наукові, політичні, військові надбання нашої держави. Відомі

земляки залишили помітний слід і у світовій історії, тому дослідження постатей видатних подолян вважаємо актуальним на шляху до усвідомлення власної причетності до великої історії та науки не лише України, а й світу.

Серед значної кількості знаменитих подолян виділяється постать Феодосія Григоровича Добржанського, людини зі світовим ім'ям, яка залишила потужні наукові доробки в галузі генетики, біології, зоології. Добржанський вважається одним із засновників сучасної синтетичної теорії еволюції. Ця непересічна особистість є прикладом наукової свободи та духовної стійкості. Попри тривалий період перебування у еміграції він залишився яскравим представником своєї малої батьківщини.

Майбутній геній Феодосій Добржанський народився у 1900 р. у м. Немирові на Поділлі в шляхетській родині роду Добржанських. Вони мали польське походження, і герб Сас якраз і доводить їхнє шляхетське коріння. Дід і батько Феодосія були шляхтичами спочатку католицького віросповідання, в подальшому родина стала православною. Батько викладав математику у Немирівській гімназії. Мати Войнаровська Софія Василівна теж була з релігійної православної сім'ї. Тривалий період родина не мала дітей. Первісток Феодосій з'явився на світ, коли матері вже було 36 років. Батьки повністю зосередилися на вихованні і освіті хлопчика. Коли йому виповнилося 9 років, родина переїхала до столиці, і хлопчик почав навчатися у Першій київській гімназії. Педагогічний колектив помітив ерудованого школяра, який виявляв неабиякий потяг до природничих наук, зокрема, найбільший інтерес він мав до біології. Так, вже у віці 14 років Феодосій ознайомився з працею Дарвіна «Походження видів». У вільний від навчання час він захопився ентомологією і почав збирати колекцію метеликів. Вчитель гімназії В. Лучник, який у подальшому став відомим ентомологом, вирішив підтримати таку зацікавленість учня, дозволивши йому користуватися шкільним мікроскопом та порекомендував хлопцю досліджувати поведінку комах сонечок, що і вплинуло на подальші його дослідження. В гімназійний період Ф. Добржанський їздив до Кавказу з ентомологічною метою [1, с. 51].

Після завершення гімназії юнак продовжив навчання на природничому відділенні університету св. Володимира у Києві, і саме тут розпочалося його становлення як науковця. Викладач Сергій Кушакевич, в майбутньому відомий в Україні зоолог, познайомив Феодосія зі своїм приятелем В. Вернадським, який обіймав тоді посаду професора Петроградського університету, але приїздив до України. Між ними встановилися чудові стосунки, збереглося листування цих людей [2].

Важкими видалися для Феодосія 1918–1921 рр. В цей період він втратив найближчих – батька і вчителя. В Україні внаслідок соціально-економічної нестабільності закрили університет та Українське наукове товариство. Наукові установи перестали фінансуватися, вчені змушені були перебіватися різними підробітками. Існують певні припущення,

що після закриття Київського університету студент Ф. Добржанський продовжив навчатися у Київській політехніці і, певно, саме цей навчальний заклад він і закінчив. В біографії вченого (особливо в період його перебування в Україні) зустрічаємо певні неточності і припущення. Але становлення Добржанського як науковця, без сумніву, відбулося саме в Україні. Якраз у київський період він обрав свою наукову стежину, і цим можна заперечити активне поширення тези про «російське коріння» американського вченого.

Шлях науковця розпочався з його роботи на кафедрі зоології у Київському політехнічному університеті на посаді асистента під керівництвом завідувача Олександра Лебедева [3, с. 40]. При кафедрі функціонував зоологічний музей та лабораторія. Соціально-побутові умови на початку 1920-х років не були сприятливими для повного занурення в науку. Політична нестабільність, голод, криза в економіці спонукали Феодосія шукати кращої долі. Працюючи в Київській політехніці до кінця 1923 р., він активно поєднував наукову і викладацьку діяльність. Збереглися відомості, що впродовж 1922-1923 рр. вчений читав лекції з біології і зоології на «робітфаці» при КПІ, активно долучився до Природничої секції УНТ, потім до діяльності ВУАН, де працював штатним зоологом зоологічного музею при Академії наук. У київський період брав активну участь у конференціях, зокрема, у жовтні 1922 р. приєднався до «Другої конференції київських зоологів», у роботі якої взяли участь відомі науковці академік М. Кашенко, І. Шмальгаузен, В. Караваєв. Збереглося п'ять доповідей, які стосувалися проблем спадковості, еволюційних змін та ознак за статтю. Досліджуючи поведінку комах сонечок, Феодосій Григорович довів їх мінливість, що стало важливим кроком у формуванні його еволюційно-генетичних поглядів. Він проаналізував географічну та внутрішньо-популяційну мінливість морфологічних ознак комах і заклав основи географії і механізми мікроеволюційних процесів у природних популяціях. Київський науковий доробок вченого нараховував 16 самостійних і аналітичних досліджень, написаних українською, російською і німецькою мовами. Його наукові праці ґрунтувалися на ентомологічних колекціях вченого, однак віднайти їх у Києві так і не вдалося. Збереглися лише відомості про те, що він активно робив обмін своїх колекцій, тому є припущення, що свої колекції він вивіз у Петроград і віддав Зоологічному інституту Російської Академії, хоча збирав колекції кокциnellід (сонечок) саме на Київщині. Зберігся перелік колекцій Зоологічного музею ВУАН, де зазначається, що Добржанський збирав також колекцію моллюсків і цикад, знайдених у заплавах Дніпра. У Національному науково-природничому музеї знайдено інформацію про колекцію багатоніжок, які, ймовірно, були зібрані Феодосієм Добржанським [4, с. 382]. На формування науковця вплинуло його особисте знайомство з відомою професурою – Г. Левицьким та М. Вавиловим, зустріч з якими відбулася 1922 р. у Петрограді. Цього ж року він був присутнім на Першому з'їзді зоологів, гістологів, анатомів і виступив з доповідями, а

також відвідав лабораторію С. Четверикова у Москві в Інституті експериментальної біології. Вчений продовжує вивчати комах і публікує свою першу наукову розвідку про дрозозфіл. З 1924 до 1927 рр. працює асистентом кафедри генетики і біології у Ленінградському університеті. В цей же час у складі експедиції до східного Казахстану вивчає популяції тварин [5, с. 334].

Наприкінці 1927 р. Феодосій Добржанський виїхав у наукове відрядження до Сполучених Штатів Америки до лабораторії Т. Моргана, і разом з дружиною прийняв рішення не повертатися до Радянського Союзу. Тут спільно з Т. Морганом дослідник працював у Колумбійському університеті та Каліфорнійському технологічному університеті. У 1936 р. Добржанський став професором генетики, а вже наступного року опублікував свою відому працю «Генетика та походження видів», де доводиться роль природного відбору у процесі мутації [6]. Вчений довів, що еволюційні зміни є генетичними змінами популяції. Праця стала однією з ключових у становленні сучасного еволюційного синтезу (відомого як неодарвінізм), і Національна академія наук США нагородила науковця медаллю Даніеля Жиро Елліота. Синтетична теорія еволюції поєднала дарвінізм із досягненнями генетики. Добржанський створив біологічну концепцію виду, який розглядається як поліморфна генетична система, цілісність якої підтримується природним добром і різними формами ізоляції (географічною, екологічною, репродуктивною, поведінковою) [5, с. 335].

До 1962 р. Ф. Добржанський працював професором зоології в університеті Колумбії. У 1970 р. його було обрано почесним професором Рокфеллеровського університету. Отже, американський період життя приніс досліднику всесвітню славу. Про нього говорять як про одного з найкращих генетиків світу, він отримав почесне звання доктора наук у 21 університеті, був нагороджений науковими преміями і медалями. Свої останні знакові праці Ф. Добржанський опублікував у 1973 р. – «Ніщо в біології не має сенсу, окрім, як у світлі еволюції» та «Генетичне різноманіття та людська рівність». У першому есе він наголосив, що теорія еволюції є фундаментальною і об'єднуючою основою для всієї біології. У другій праці, дослідивши зв'язок між генетичним різноманіттям у людських популяціях та ідеєю рівності людей, прийшов до висновку, що всі люди мають бути рівними у своєму соціальному статусі та можливостях, незалежно від їхніх генетичних можливостей [7, с. 41]. Вчений довів безглуздість расових теорій, обґрунтовуючи, що генетична варіативність більша всередині так званих «рас», ніж між ними, і що людська еволюція має біологічний та культурний виміри.

Останні роки життя вченого були нелегкими. Після смерті його дружини єдиною рідною душею в еміграції залишилася його донька Софія, яка стала типовою американкою і вже мала власну родину. В Ф. Добржанського наприкінці життя виникло бажання відвідати батьківщину, проте радянська влада йому відмовила у цьому двічі.

Останні роки життя хворів на лейкемію, помер у грудні 1975 р. у Девісі, в Каліфорнії, від серцевої недостатності. Хоча все своє життя він поклав на вівтар науки, самоціллю її не розглядав. Учений підкреслював, що пізнання законів біології та еволюції має слугувати вищій меті – допомогти людині усвідомити саму себе, своє походження та місце у Всесвіті.

Отже, Феодосій Григорович Добржанський заслужено вважається однією з найвпливовіших постатей у біології у XX столітті. Він здійснив справжню наукову революцію, перетворив еволюційне вчення із сукупності розрізнених ідей на цілісну, експериментально підтверджену наукову дисципліну, залишив значну наукову спадщину, яка є важливою складовою еволюційної біології та генетики. Важливим є те, що цей українсько-американський вчений є нашим земляком, а отже, яскравим прикладом культурного та інтелектуального потенціалу Поділля і України загалом. Його постать служить важливим елементом історичної пам'яті та національної гордості подільської землі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Загороднюк І. В. Феномен Феодосія Добржанського: до 100-річчя зачину його наукових досліджень у Києві (1921–1924). Вісник Національної академії наук України. 2021. № 2. С. 49–68.
2. Онищенко О. С., Афіані В. Ю., Дубровіна Л. А. та ін. Ф.Г. Добржанський — В.І. Вернадському. В кн.: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2, ч. 1. Київ, 2012. С. 55–76.
3. Видатні українські учені-біологи XX та початку XXI століття: методичний посібник / Л.І. Даниленко та ін. Черкаси: КНЗ «ЧОІПОПП Черкаської обласної ради», 2021. 116 с. С. 40–42.
4. Загороднюк І. Наукова робота Феодосія Добржанського в Києві: ключові віхи та колеги (історія однієї фотографії). Теріологічні новітати, № 12, 2021. С.380-395.
5. Вагін Ю. В. Добржанський Феодосій Григорович: людина, яка «написала еволюцію». (До 110-річчя від дня народження). Вісник українського товариства генетиків і селекціонерів. 2010. Т. 8, № 2. С. 333–338.
6. Dobzhansky Th. Genetics and the origin of species. N.Y.: Columbia Univ. Press, 1937 (2nd ed., 1941; 3rd ed., 1951). 364 p.
7. Вагін Ю. В. Еволюція дарвінізму. Процес, що визначає сутність сучасної біології [Текст] : [монографія] / Ю.М. В. Вагін ; НАН України, Ін-т молекуляр. біології і генетики. Київ : Наукова думка, 2024. 202 с. С. 39–47.

ПОДІЛЛЯ У ЖИТТІ Т. Н. ЯБЛОНСЬКОЇ

Анотація. У статті аналізуються суспільно-політичні і культурні етапи життя та творчості Тетяни Яблонської. Основну увагу зосереджено на впливі подільського культурного осередку, на становлення творчого шляху майстрині, розкрито чинники трансформації її самоідентифікації.

Ключові слова: Тетяна Яблонська, Поділля, трансформація, ідентичність, «Хліб», соцреалізм.

Tetiana Parkhomchuk

PODILLYA IN THE LIFE OF T. N. YABLONSKAYA

Abstract. The article analyzes the socio-political and cultural stages of the life and work of Tetyana Yablonska. The main attention is focused on the influence of the Podillya cultural center, on the formation of the artist's creative path, and reveals the factors of the transformation of her self-identification.

Keywords: Tetyana Yablonska, Podillya, transformation, identity, "Bread", socialist realism.

Тетяна Яблонська – видатна українська художниця, професор та академік, чий зміни у творчості надихали нове покоління молодих митців, що боролось з панівним тоталітарним радянським режимом. Попри державні нагороди та премії, мисткиня не піддалась пропагандистським гаслам доби, зображаючи на своїх полотнах жорстокі реалії часу, зокрема наслідки Другої світової війни. У своїх роботах Тетяна Нилівна гостро реагувала на суспільно-політичні зміни у країні, що проявлялось у більш похмурій та лаконічній манері «сурового стилю».

Ідейній та громадянській позиції художниця завдячує молодому поколінню шістдесятників, що виступали рупором боротьби з кривавою тоталітарною системою. Ці події посприяли художній, внутрішній та соціально-політичній трансформації Тетяни Нилівни, зокрема у проявах неофольклорних, автентичних та народних мотивів.

Розгляд усіх етапів її життя дозволяє прослідковувати мистецькі, ідейні та громадянські зміни творчого шляху мисткині у жорстоких реаліях доби. Варто відзначити регіональні чинники та їх особливості, а також персоналії. Поділля відіграло роль першовідкривача у формуванні художньої особистості та творчого шляху: з молодой художниці-мігрантки – до знаної у мистецьких колах майстрині.